

THE ROMANIAN MEDICAL LANGUAGE IN THE CONTEXT OF THE UNIVERSAL VALUES

Eugenia Mincu, Assoc. Prof., PhD, The Moldavian Science Academy

Abstract: The Romanian language was formed in the virtue of the Romanian traditions, under the influence of the universal medicine, externalizing the medical experience of centuries and even the philosophy of the medicine. At a national level, we are referring to a terminology which appertains to a language, a culture; at an international level – at a terminology which partially neutralizes the interlinguistic differences and has a translingual status. The Greek and Latin languages, stratified (because these have not evolved in time), are providing mainly monosemantic lexical units, which is a decisive aspect in the construction of the terms of the medical language. The Romanian medical language represents a symbiosis of the national medical terminology (formed on the basis of the words taken from the autochthonous traditional lexicon, subjected to the process of becoming a term) and of the international terminology (based on the general international lexicon).

Keywords: medical language, terminology, national, international.

*Doar medicina ne privește în egală măsură pe toți și
nimic nu este atât de necesar
întregului neam românesc ca medicina.
Quintilianus*

Introducere. Limbajul medical românesc s-a format în virtutea tradițiilor românești, sub influența medicinei universale, exteriorizând experiența medicală de veacuri și însuși filosofia medicinei.

Mitologia naște medicina populară, iar filosofia – medicina științifică. De studiul bolilor la români s-au preocupat, în special, două categorii de savanți: folcloriștii și medicii. Folcloriștii au studiat bolile din perspectiva medicinei magice, iar medicii – din perspectiva medicinei științifice. Comuniunea *univers* (macrocosm) și *organism* (microcosmosul), prezentă în filosofia existențială a poporului român, pătrunde în medicină, obiectul de studiu al cărei este omul în integritatea sa fizică și spirituală. Astfel, medicina însumează filosofia, religia, arta, mitologia etc.

În continuare prezentăm interferența național / internațional printr-o analiză a termenului *boală* și a elementului savant *pato-*, *-pat*, *-patie* < gr. *pathos*, *patheia* „boală, suferință”.

Etapa preterminologică

Letopisețele Țării Moldovei prezintă perioada de interferență primară a terminologiei populare și a celei științifice.

Cuvântul *boala* < sl. *boli* este prezent în *Letopisețele Tarii Moldovei* alături de variantele populare *betejeală*, *lâncizime*, *lingoare*, *pățimire*, *vătămare*.

Principiile hippokratice (relația *sănătate / boală*) se regăsesc în cronici și în scrierile lui Dimitrie Cantemir. Nicolae Iorga explică acest lucru prin faptul că însuși Hippokrate ar fi avut un dascăl trac în ale medicinei, Herodicos din Selimbria [1, p. 77].

Sănătatea este cea care se urează și pentru care merită „a închina pahar” – pentru „sănătăți”:

„Rândul obiceior meselor...a închina pahar pentru sănătățile priciatinilor...” (M. Costin) [2, p. 23].

În credințele poporului român, tăria (sănătatea) omului depinde de tăria îngerului păzitor. Dacă acesta se istovește, omul devine vulnerabil, de el „se lipesc tot felul de boale” (P. Ștefănuță) [3].

Organismul este un tot întreg. Starea de echilibru este sănătatea; oricare dezechilibru instalează starea de boală. Dimitrie Cantemir echivalează noțiunile *sănătate* și „simbatia”. În *Scara a numerilor și cuvintelor străine tâlcuitoare*, savantul explică cuvântul: „Învoința a firilor...”; adică armonia sistemelor anatomice în a asigura activitatea organismului:

„...că simbatie a dezvoltării prieten din durerea a osului zdrobit puțină și nici mai puțină osebire are o sănătate în mai multe mădulare a trupului” [4, p.164].

A doua parte a definiției „...împreună pătimire” indică unitatea a tot ceea ce formează corpul uman:

„Că precum o boală și o hierbințeală cât de puțin în trup sau o durere cât mai mică într-un mădular tot trupul spre neașezare și pătimire aduce” [4, p. 111].

Stare de boală este definită, empiric, prin simptomele: „hierbințeală” (febră); „durere”.

Nimic nu produce o impresie mai profundă asupra omului, decât starea patologică a organismului.

În cronici, omul afectat de vreo maladie devine „bolnav de sănătate” (Gr. Ureche) [5, p. 96], „obosit de virtute” (M. Costin) [*ibidem*, p. 140] „cade în boală” (Gr. Ureche) [*ibidem*, p. 84], „se războlește” (M. Costin) [*ibidem*, p. 152]. Prefixul *răz-*, productiv în limba româna veche, însumează semnificațiile de intensificare a acțiunii sau de repetare a acesteia. În ceea ce se refera la valorile lui *răs-* (*răz-*), I. Iordan [6] menționa „că el este pe de o parte moștenit, pe de altă parte împrumutat”, făcând aluzie la controversele versus originea prefixului (latină sau slavă). Verbul *a se îmbolnăvi* este prezent în forma sa arhaică: „Iar Antonie-vodă au dat sama că au bolnăvitu și n-au putut veni în oaste (I. Neculce) [5, p. 296]. Prefixul *îm-*, o formă a latinescului *in-*, din componența cuvântului *a se îmbolnăv*, indică o interioritate, o „intrare” a organismului în starea de „boală” (I. Neculce) [*ibidem*, p. 466].

În lucrările lui Dimitrie Cantemir [4], aflăm două definiții ale „bolii hronice”: a) „Boala hronică (elină) – boală care ține cu anii, cum este dropica, oftica alalte”; b) „...că gâlceava lungă este atocma ca boala hronică”. Ultima este o definiție indirectă, dar explicită. O neînțelegere a organismului cu boala, nesoluționată imediat, riscă să se transforme într-o „lungă gâlceava”.

Febra deseori însoțește boala și omul care „este cuprins de hierbențeală” are „friguri în corpuri”, „pârjol în tot trupul” (D. Cantemir) [4]. În primul model de dicționar explicativ (1705) savantul include termenul *cfartană* „frigurile a patra zi”.

Boala devine o personificare a răului. Și odată omul „cuprinsu de boală” (Gr. Ureche) [5, p. 152], este „asuprit de boală” (Gr. Ureche) [*ibidem*, p. 101], care „betejindu-l” îl face „omu boleacu” (M. Costin) [*ibidem*, p. 170]. Unele forme sunt atestate și în prezent.

Cronicile prezintă o etiologie a bolilor, care reamintește doctrina hippocratică:

1. Boala este produsă de forțele supranaturale, mitologice. În mitologia românească boala este considerată o tulburare parțială sau totală a corpului unei fapturi pământeste, datorate unor forțe supranaturale (R. Voiculescu) [7].

Apoplexia (< lat. *apoplexia* < gr. *apoplexy*) este paralizarea unui organ, pierderea cunoștinței și a sensibilității cauzate de o hemoragie cerebrală. Variantele științifice sunt *atac*, *ictus apoplectic*, *paralizie*; variantele populare – *catarioia*, *damblaua*, *stigetătura*:

„Atunci în Leov ...și oblicind (descoperind) c-au poprit (au reținut) ungunii banii, l-au lovit cataroia, de voie re, ș-au murit pe loc” (I. Neculce) [5, p. 307].

În cronică boala este provocată de „voie re”, o stare de iritare majoră a sistemului nervos în urma unui stres. În folclorul medical această boală este rezultatul unor întâlniri întâmplătoare a omului cu demonii bolilor „în condiții de suspiciune, iritare, spaimă, atât pentru făptura mitică, cât și pentru om” (A. Candrea).

Termenul *dambla* (de origine turcă) este conservat în expresiile frazeologice de tipul: „a-l lovi (pe cineva) damblaua”; aici lexemul având semnificația de acces de furie, năbădăi.

Leucomul (< gr. *leucos* „alb” + < gr. *-oma* „prezența tumorii”) este o creștere excesivă a unui țesut, boală de ochi constând în formarea unei pete albe pe cornee, care poate duce la orbire. Variantele populare sunt *albeață*, *apă albă*, *prevesteală*.

„Ș-având fata lui Scarlet albeață pre un ochiu, n-au avut viață bună cu Alexandru-vodă” (I. Neculce) [5, p. 366].

În folclorul medical se consideră o boală întâmplătoare provocată de Vârtecuș (Vânt Rău), un joc al diavolului sau o nuntă a dracului. Omul cuprins în mijlocul acestui „dans” ologește, muțește, orbește.

2. Boala este o pedeapsă divină și se stabilește în momentul în care omul este în dezacord cu divinitatea.

„Când lumea era încă nouă... oamenii nu sufereau de nicio boală” (M. Costin) [2]. Cronicarul face remarcă „lume nouă” care înseamnă lume „fără păcate”. Absența păcatului este echivalată cu absența bolii.

Bolile infecțioase (ciuma, lepra etc.) erau considerate pedepse divine:

Astfel, „...neunirea în politie și neînvoiața în cetate” produce „ciuma și lîngoarea cea mai rea și troana cea mai lipicioasă este, căruia lucru cea mai de pre urmă a tot statul răzsipă.” (D. Cantemir) [4, p. 113]. Alte atestări:

„Cu chipul ciumii era boala, că iau ieșit și o bolfă la o mână, însă nu era ciumă, ci era lungoare carii boală îi zic doctorii maligna...au stat a treia dzi mortu...” (M. Costin) [5, p. 248].

„S-au scornit o ciuma mare în toată țara în dzille acestui domnu vleato 1675...” (I. Neculce) [5, p. 295].

„Iar la anul după foamete scornitu-s-au și un omor mare de ciumă în țară și au ținut un an” (I. Neculce) [5, p. 422].

În sec. III *post Chr.* autorul tratatelor clasice *Febrele*, alchimistul Ko Hung, descrie ciuma și variola. Prima atestare a ciumei datează anii 531-580 *post Chr.*, când ciuma, zisă „a lui Iustinian” bântuie în lumea mediteraneană [8, p. 17].

Ciuma este o făptură mitică din categoria zânelor patogene care prin boalăucid. În folclorul medical Ciuma este personificată, apărând sub chip de femeie în alb, identificându-se astfel cu imaginea Morții. Variantele populare sunt *Buboașă*, *Maica Calea*, *Maica Călătoarea* (numele vin din capacitatea rapidă de răspândire a bolii), *Moartea Neagră*, *Boala turcilor*, *Alba* etc.

3. Boala este un rezultat al influenței mediului. Pe lângă alte explicații etiologice în stabilirea bolii, în cronici este oferită și o altă patogenie – violarea normelor igienice.

O versiune despre apariția bolilor pe pământ este prezentă în *Istoria în versuri polone despre Moldova și Țara Românească* (traducere) de M. Costin [9, p. 288]: „În Egipt Traian, după atâta muncă muri de slăbăciunea măruntaielor și fu îngropat tot acolo... Boala lui o numesc grecii *dizenterie* și socotesc că nu este altă mai veche, că ea ar fi cea dintâi, care s-a ivit printre oameni... afară din desfrâu se slăbeau măruntaiele și se distrugeau din prea multe plăceri”.

Cronicarul face o definiție a bolii, care este generată de „slăbirea măruntaielor”, nu mai puțin convingătoare decât cea contemporană. Concomitent, cronicarul utilizează și forma populară „ventre”, stabilind astfel o relație de sinonimie: „...și boale se scornise multe în nemți și în Ieși, și mai ales boala de ventre” [5, p. 163].

Termenul *dizenteria* (< gr. *dys-* „disfuncție, afectare” + < gr. *enteron* „intestin”) desemnează o „boală infecțioasă, contagioasă care se manifestă prin ulcerări intestinale, dureri abdominale violente etc.” și se include în terminologia națională, rezervându-și statut translingval. În 1616 Fabricus von Hilden oferă prima descriere a acestei maladii [8, p. 50].

4. Boala este produsă de starea de dezechilibru a 4 umori (< gr. *umor* „lichid”).

Medicul grec Polib deduce echilibrul numit sănătate prin izonomia a 4 umori: *sanguis* (sânge), *chole* (fiere galbenă sau bilă), *melan* (*chole* sau fiere neagră), *flegma* (salivă) [1, p. 64].

- *Sanguis* – umoarea roșie provoacă febră, transpirație: ciuma, variola, varicela etc.
- *Chole* – umoarea galbenă pigmentează în culoare galbenă, portocalie: hepatita.
- *Flegma* – umoarea albă a mucozităților formate în nas și în plămâni expectorată prin tuse: tuberculoza.
- *Melan* – umoarea neagră care se formează în adâncul corpului, organele încep să putrezească, se instalează moartea:

Lepra (< gr. *lepo*) este o boală contagioasă cronică produsă de un bacii specific, caracterizată prin leziuni ale pielii, mucoasei viscerului. Variantele populare sunt *gubăvie*, *stricăciune*, *pricază*.

„Aflară-să și aici sftnici fără lege... rană fără leac și se cheamă lepră sau fistulă în pânțece” (I. Neculce) [5, p. 328]. Sintagma „fistulă în pânțece” (fistulă – ulcerăție adâncă într-un țesut al organismului) poate fi categorisită la primele încercări de definire a bolii.

În mitologia românească se consideră, de asemenea, și o boală trimisă de Dumnezeu drept pedeapsă pentru nerespectarea anumitor porunci, stare de lucruri atestată în cronici prin echivalarea „sftnici fără lege... rană fără leac”. Această boală are o origine veche, atestându-se și în mitologia greacă.

„Unde el (Inorogul) la loc slobod și la câmp larg a trăi deprins fiind, de nevăz în curândă vreme, în melanholie în buhăbie, din buhăbie în slăbăciune, din slăbăciune în boală” (D. Cantemir) [4, p. 167]. Așadar, este prezentat un alt simptom, „slăbăciunea”, care prevestește boala și face parte din șirul logic: „melanholie” → „buhăbie” → „slăbăciune” → „boală”.

„...ce nici împins de flegmă a tuși macară nu mi s-ar cădea” : „flegmă” → „a tuși”

Se oferă o etiologie a tuberculozei rezultată din acest dezechilibru:

„Vulpea...întâi în melanholiia ipohondrică, apoi în *tusa cu sânge* mutându-să de multă vitionare și *boală uscăcioasă* toate vinile i s-au întins și toate mădulele...(D. Cantemir) [4, p. 125]: „melanholie” → „tusa cu sânge” → „boală uscăcioasă”

Cronicarii folosesc cuvântul *boală* pentru a denumi toate maladiilor (ex., boli de ochi, de inimă, de stomac etc.), localizându-se doar organul și neprecizându-se afecțiunea propriuzisă: „Radu-vodă s-au războlit de ochi... singur s-a cerut la împărați să-i vină mazilia” (M. Costin) [5, p. 152]. Utilizarea sintagmei „a se războli de ochi” indică o nedeterminare a categoriilor de afecțiuni oftalmice, unificând o serie de „boli de ochi”: *cataracta, leucomul* etc.

Etapa de constituire terminologică

În cultura autohtonă se atestă primele preocupări de terminologie (Constantin Cantacuzino – *Lexiconul italianoromân*, 1700, însoțit de un dicționar de terminologie geografică; Dimitrie Cantemir – *Istoria ieroglifică*, la care atașează un glosar cu 286 de termeni savanți, în special de origine greco-latină).

Dimitrie Cantemir (fondatorul terminologiei științifice românești) propune o terminologie medicală mai bogată, formată din termeni populari și neologici: *anatomic, chirurg, antidot* etc. *Scara a numerilor și a cuvintelor streine tâlcuitoare* a lui Dimitrie Cantemir, atașată la *Istoria Ieroglifică* (sec. al XIX-lea) [4, pp. 22-36] prognozează globalizarea terminologiei. Dintre cei peste o sută de termeni medicali prezenți, 18 s-au inclus în lexiconul internațional: „*anomalie* – îndrăpnicie, lucru, cuvânt, care merge împotriva”; „*laringa* – gâtul, gâtlanul”; „*ipohondriac* – boală care smintește fantezia, slăbăciunea prejur trupului, carele sunt prejur inima”; „*antidot* – leac împotriva boalei ce se dă” etc.; altele nu au rezistat timpului: „*antifarmac* – leac împotriva otrăvii” etc. Formarea acestui lexicon se face conturată în sec. al XIX-lea prin atestarea termenilor compuși-împrumuturi; *cardioalgie* sau *cardioalghie* – termenul este prezent în *Macroviotica* lui I. F. Sobernheim (Iași, 1838) [10] (< gr. *kardia* „inimă” + < gr. *algos, algesis* „durere”).

Drept reacție la „împrumuturile cuvintelor streine” (D. Cantemir) ia naștere curentul purist, care presupunea „purificarea” limbii printr-un proces de „românizare”, adică de adaptare a tuturor cuvintelor noi, prin analogie, prin filtrul legilor care au funcționat în limitele fondului latin moștenit. Aron Pumnul (1818-1866), teoreticianul acestei tendințe analogiste (pumniste), propune un adevărat sistem de modificări bazate pe formele vechi de limbă, ajungându-se astfel la formații stâlcite și chiar ridicole (ex., *limbistică* (lingvistică), *scriemânt* (ortografie), *tâmplământ* (istorie), *năciunal* (național) etc., precum și la eliminarea termenilor *gramatică, etimologie, filologie, filosofie* etc.) [11].

Este perioada în care sunt prezente primele revitalizări ale modelului grec de formare a cuvintelor (prin compunere), punându-se în valoare limbile savante, spiritualitatea antică în procesul de „formare a învățăturilor grele” (D. Cantemir).

Etapa globalizării terminologiei

Actualmente terminologia, în special cea medicală, este marcată prin împrumuturile constituite în baza elementelor greco-latine, care ușor se integrează în limbile indo-europene.

Este dovedită existența unui **lexicon general internațional**, format din: a) unități lexicale autonome și neautonome de origine greco-latină; b) reguli fonologice, morfologice, lexicale etc., utilizabile în funcție de solicitările informației.

Cuvântul grec *pathos*, *patheia* evoluează în elementul terminologic *pat(o)-; -patie* „boală, suferință, afecțiune”. Inițial elementul este înregistrat în componența termenului *pathologie* = < gr. *pathos*, *patheia* + < gr. *logos* (sec. XVI, Paradin) [12, p. 539], în care elementul deține o poziție primă. În *Scara a numerilor și a cuvintelor streine tâlcuitoare*, atașată la *Istoria Ieroglifică* (sec. al XIX-lea) [4, pp. 22-36], Dimitrie Cantemir explică cuvântul „*simbatiia* – învoiața firilor împreună pătimire”; aici elementul are o poziție finală. Elementul evoluează în *patimă* < ngr. *pathema* „pasiune”, apoi achiziționează și sensul de „suferință, boală, chin”. Definind stările *sănătate / boală*, savantul remarcă : „...simbatiie a dezvoltării prieten...” (= pasiune); ca mai apoi „...o durere... pătimire aduce” (= suferință) [4, p. 111].

În religie atestăm o altă explicație:

„Este, mai întâi, sensul de suferință și se folosește și ca verb (*a pătimi*). Un al doilea sens este acela de suferință nevinovată și mântuitoare, pornita dintr-o iubire nemărginită, care este folosit numai în expresia *patimile Domnului*. Al treilea sens, și cel mai răspândit, este cel peiorativ, de păcat cronic...” [13].

Cum se creează un termen? În context morfologico-semantic crearea termenului medical nu se realizează *ex nihilo*. Diverse neologisme conțin noutatea prin asociere originală de morfeme deja înregistrate (preluate din lexiconul internațional).

Astfel, în 1957 Brigden W. propune o denumire generică a bolilor de inimă – *cardiopatie* asociind neomorfemele de origine greacă: < gr *kardia* „inimă” + < gr *pathos*, *patheia* „boală, suferință”, prezente în lexiconul general cu statut de unități terminologice neautonome și care, la rândul lor, asigură o conjuncție conceptuală logică și o sutură transparentă a termenului nou format.

Lexiconul general achiziționează termenul *cardiopatie*, propunându-l ulterior altor limbi: engl. *Cardiopathy*; fr. *Cardiopathie*; germ. *Kardiopathie*; rus. *Кардиопатия* etc.

Așadar, greaca și latina, limbi savante, sunt predestinate în a unifica limbajele științifice naționale, revalorificând „natura spirituală a unităților limbii”. (Ferdinand de Saussure) [11, p. 302]

Elementul terminologic *pat(o)-; -patie* similar termenului *boală* indică o stare generică a organismului, localizarea revenind altor elemente terminologice juxtapuse: *boală de ochi* = *oftalmopatie*; *boală de inimă* = *cardiopatie*; *boală de stomac* = *gasrtopatie*.

În terminologie, unitățile lexicale, preexistente unităților terminologice noi, nu sunt tratate de către lingviști ca fiind neologisme; se pune astfel în evidență statutul translexical al acestora.

Bazele teoretice ale terminologiei moderne sunt puse în anii '70. În cadrul eforturilor de amenajare lingvistică din Quebec sunt formate unitățile terminologice *Infoterm*-ul și *Termnet*-ul, care au în obiectiv *definirea, planificarea, standardizarea, globalizarea* terminologiei internaționale.

Rămâne a fi actuală învățătura lui Dimitrie Cantemir despre „împrumuturile cuvintelor streine...” și care spre „hirișa limbii noastre a purcede a îndrăzni a aduce” [4, pp. 6-8] „...precum toate alalte limbi de la cea elinească întâi îndemnându-să, cu deprinderea îndelungă și a limbii sale suptiere și a cuvintelor însămănare ș-au agonisit. Așa cât, cel ce va să dzică / *hypotheais* / înțelege latinul, leahul, italul și alții, *hypothesis* macar că cuvântul acesta singur a elinii numai ar fi. Într-acesta chip, spre alte învățături grele, trebuitoare numere și cuvinte, dându-te, a le moldaveni sau a le români silește”.

Concluzii. Terminologia națională este, de multe ori, fals pusă în opoziție cu terminologia internațională (care are la bază elementele temice de origine greco-latină).

În pofida efortului unor savanți de a „proteja” terminologia națională, termenii formați în baza fondului internațional (lexeme și morfeme sau elemente savante greco-latine), „odată îmbrăcând haina limbii naționale”, se includ în terminologia națională, rezervându-și statut internațional, căci „vorbele străine trebuie să se înfățișeze în haine rumânești și cu masca de rumân înaintea noastră” (I. H. Rădulescu).

Referințe bibliografice

- Iftimovici, R. *Istoria medicinei*. București: Ed. ALL, 1995.
<https://ro.scribd.com/doc/.../De-Neamul-Moldovenilor-Miron-Costin>
 Ștefanucă, P. *Folclor și tradiții populare*. Chișinău, 1991.
<http://biblioteca-electronica.blogspot.com/2011/08/dimitrie-cantemir-istoria-ieroglyphica.html>
Letopisețul Țării Moldovei (Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce). Chișinău: *Hyperion*, 1990.
 Iordan, I. *Unele aspecte ale formării cuvintelor în limba română actuală*. În: Studii și cercetări lingvistice, București: Ed. Acad. Române, nr. 4, 1964.
 Voiculescu, R. *Mitologia română*. București, 1985.
 Dicționar Cronologic de Medicină și Farmacie, București: EȘE, 1975.
 Costin, M. *Opere*. Chișinău: Literatura Artistică, 1989.
 Ursu, N. *Formarea terminologiei științifice românești*, București, 1962.
 Toma, Cr.-Al. *Limbă, limbaj, comunicare* www.upm.ro/ccci/volCCI_I
 Dauzat, Al. *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris: Librairie Larousse, 1938.
www.crestinortodox.ro/.../patimile-omenesti-piedica-calea-mantuirii-700